

Bonderomantik

Af Axel Steensberg

(Politiken Kronik 21/10 1959, i: Axel Steensberg: Fra kulturens overdrev, Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck 1970)

Man taler ofte om »vor gamle bondekultur« med et anstrøg af salvelse, som drejede det sig om en afdød slægtning, hvis minde er mildnet i erindrings forsonende lys. Desværre kan forestillingen om fortiden ikke genfremstilles med fuld sikkerhed i mennesket erindring. For nogle står fortiden som det tabte paradys – for at citere en af den funktionalistiske antropologis fædre, B. Malinowski – medens den af andre føles som en afgjort ond tid. Det er folkekulturvidenskabens opgaver at skildre fortiden i samtidens eget lys, men det er ofte svært.

Det er en udbredt og populær opfattelse, at den danske bonde ligesom helten i eventyrene uforskyldt måtte gå meget ondt igennem, plaget af herremændene med træhest og hundehul, for derefter at nyde sin retfærdige løn med repræsentanter i kongens og folkets råd. Der er naturligvis en kerne af sandhed i dette, og andetsteds har nærværende forfatter forsøgt at skildre frygtens århundreder set fra landsbyen selv. Men for den uvildige er det vanskeligt at se, hvorledes bonden eller herremanden under de rådende konjunkturer i verden og på det daværende tekniske udviklingstrin skulle have kunnet ændre tingenes grundforhold radikalt. Det er altid let at give råd bagefter. Hvad vi har brug for, er en nøgtern, forstående skildring af kræfternes sammenspil, hvori menneskene spiller deres rolle i godt som i ondt.

Opfattelsen af den danske bondes tilværelse fra oldtiden til nu er hos de fleste endnu farvet af stavnsbåndsjubilæet i 1888. Da havde man brug for at romantisere bondestanden, fordi størsteparten af befolkningen netop befandt sig i en bitter politisk strid med højreregeringen, som udstedte provisoriske finanslove imod Folketingets flertal. Fremskridtsvenlige kredse havde dengang nytte af at idealisere bønderne og sætte godsejerne i et dårligt lys.

Men der var også andre ting, der medvirkede til at skabe en myte om bondehjemmet med de malede paneler, langbordet og gåsebænken, bilæggerovnen og kandeskabet, gammelmor i armstolen og brystfagre

ungmøer i folkedragter. Malere som Roed, Smidth og Exner gjorde deres, Bjørnsøns bondefortællinger noget. Men de færreste ved, at direktørskiftet ved Oldnordisk museum i 1885 kom til at betyde, at provinsbyerne i nogen grad afstod fra at samle på egnens arkæologiske minder og i stedet kastede sig over bondekulturen. Thi Sophus Müller havde ingen indflydelse på de nyoprettede »folkemuseer«. Når bondestuerne blev midtpunktet i disse nye museer, mens købstadsafdelingerne væsentlig blev repræsenteret ved brandredskaber, borgervæbningsudstyr, lavsvæsen og billeder, skyldtes det dels, at bønderne var »godt stof«, dels også, at bønderne, i opgangsårene efter landboreformerne var blevet boende i samme gård i større omfang end før, medens byboerne bestandig flyttede fra lejlighed til lejlighed. Der var mere glæde ved at udstyre hjemmet med malede paneler og gedigent fast inventar end forhen, da mange fæstere måtte gå fra gård til gård, og det var usikkert, om sønnerne fik lov til at overtage faderens gård i fæste. Derfor findes der heller ikke hele bondestuer fra tiden før o. 1750.

Ved udtrykket »vor gamle bondekultur« forstås den bondekultur, som endnu ikke var blevet specialiseret, men som i sig optog naturaløkonomiens mange huslige sysler og gøremål: slagtning, lysestøbning, bagning, brygning, forarbejdelse af tekstilemner osv. Der var flere årsager til, at denne naturaløkonomiske bondekultur måtte afløses af nye former, og de afgørende ændringer skete allerede 100-150 år forinden de sidste rester af den gamle bondekultur var forsvundet. Stadsarkivar Sigurd Jensen har i sin disputats »Fra patriarkalisme til pengeøkonomi« godtgjort, at naturaløkonomien og pengeøkonomien o. 1750 var omtrent lige vigtige på landet, begge kunne på dette tidspunkt tages som udgangspunkt for en værdiansættelse. Men o. 1850 var det blevet almindeligt, at man benyttede pengene som udgangspunkt for værdibestemmelser. Ved midten af 1700 årene var den hoveripligtige og stavnsbundne fæstebonde endnu ganske under formynderskab af den herremand., der ejede gården. Han måtte betale sine skatter, lade sig udskrive til soldat, se sit bo behandle og sine børns arvemidler bestyre af godsejeren. Og udbyttet af gårdens drift var så ringe, at der næsten ikke blev noget at sælge. Kun herregården var i stand til at bringe penge hjem af betydnings.

Den økonomiske opgang ved midten af 1700 årene øgede mulighederne for eksport. De mest fremsynede godsejere indså nu, at de forbedrede konjunkturer kunne udnyttes bedre, hvis også bøndernes produktion blev sat i vejret. Hos en del af disse herremænd herskede en måske noget overdreven tillid til, at bonden under friere forhold snart skulle kunne varetage sine egne interesser, et lyssyn der stimuleredes af oplysningstidens filosofi. Med udskiftningen fulgte en omfattende udflytning

fra de gamle landsbyer, og den delvise opløsning af landsbyerne i årene op til o. 1850 gav stort set Danmark den bedste jordfordeling i Europa, hvilket har betydet uhyre meget for landbrugets rentabilitet.

Men bønderne selv var i reglen modvillige over for reformpolitikken. De mente, at den kun var et nyt påfund fra godsejernes side til at vælte forøgede byrder over på deres skuldre. Bøndernes køb af deres gårde til selvejendom gik fremad i bølger i takt med konjunkturerne og kreditmulighederne. Men indtil konkursloven af 1872 kunne den bonde, der overtog sin gård som selveje, komme til at stille alt, hvad han ejede og måtte komme til at eje, i pant – et afhængighedsforhold, som, hvor godsejeren var panthaveren, kunne minde meget om det, der eksisterede i patriarkalismens tid.

Disse træk viser, at pengeøkonomien først fra 1870-80erne havde mulighed for at slå igennem og forårsage en specialisering. Penge måtte der til, for at man kunne lade brødet bage hos bageren, ulden behandle i uldspinderiet, svinene slagte på slagteriet, øllet brygge i købstaden og tilmed supplere sin daglige husholdning med kolonialvarer.

Ejendommelig nok forsvandt den gamle bondekultur tidligst i de egne, hvor lyngheden havde haft sin største udbredelse, medens »Københavnsbønderne« på »Heden« i lighed med Amager-bønderne hårdnakket holdt fast ved det gamle, trods velstanden. Hugo Matthiessen hævdede, ganske vist i »Den sorte Jyde«, at heden havde magtstjålet den jyske bonde, lagt ham i lænker, som han ikke kunne bryde, og lammet en god del af den fremdrift, der ellers var ham egen. Denne påstand rimer dårligt med, hvad vi i øvrigt ved om de jyske hedeboender: De var foretagsomme, rejselystne, dygtige handelsmænd, der drog udenlands med deres husflidsprodukter – jydepotter og strikkede varer – og unge vestjyder tog tjeneste i den slesvigske og holstenske marsk eller i Holland, karlene som søfolk og pigerne som husmedhjælperne i Amsterdam. Det er vel en følge af denne bevægelighed hos hedeboerne, at der ikke findes skarpe dialektskel fra Salling til Esbjerg, og at kvinderne i denne del af Danmark kun brugte folkedragter på Holmsland.

Hedeboenderne var i virkeligheden dygtige økonomer, der tog fat på at bryde lyngskjoldet, så snart de blev klar over, at konjunkturerne gjorde det rentabelt. Det var ikke Dalgas og Hedeselskabet, der begyndte på opdyrkningen. Den 5. september var det netop hundrede år siden, at den mand døde, der måske har virket stærkest blandt hedeboenderne – etatsråd *S. A. Fjelstrup* på Sindinggård. Opdykningsromantiken har samlet sig om koryfæer som Dalgas og Morville, hvis fortjenester ikke skal forklejnes her. Men hverken radioen eller de førende dagblade har husket Fjelstrup – »hedekongen« – i hundredåret for hans død. I det

store værk om de danske heder, der udkom under sidste krig, nævnes han kun i forbigående i sammenhæng med plantningsagen. Og dog var det ham, der lærte bønderne i de fattigste hedeegne mellem Herning, Viborg og Holstebro at kultivere græsmarkerne. Der uddeltes ved rentekammerets foranstaltning græsfrø fra Sindinggård til andre magre egne af Jylland, Fjelstrup anvendte mergel og grøngødsning samt indførte spanske får i 1830erne. Han udlånte i nødsåret 1836 30.000 rd. til egenens mindre jordbrugere, for at de ikke skulle gå fra deres ejendomme, og han ivrede for at få dem til at plante frugttræer og lævækster. Selv var han en ivrig jæger; han havde ofte besøg af Steen Steensen Blicher, hvis datter blev gift med en af Fjelstrups børn. Han var i øvrigt bedstefar til såvel stiftsprovst H. M. Fenger som den gudbenåede skuespiller Peter Fjelstrup.

Bønderne var ikke romantikere. Da de så, at det kunne betale sig at dyrke hede op, tog de selv fat. De forskere, som har været tilbøjelige til at betragte den gamle bondekultur som noget i sig selv hvilende, som noget siden middelalderen stationært, noget urgammelt, vor nationale arv i modsætning til de »vælske« vaner, har ladet sig lede af en falsk romantik. Middelalderens jordfordeling levede ikke videre uændret op til Christian den Femtes matrikel i 1688. De opmålinger af middelalderagre, som for tiden foregår, vil vise, at der skete omlægninger flere gange i løbet af middelalderen og de følgende århundreder. For ganske nylig opdagede nærværende kronik-forfatter i en skov på Djursland en terrassering af bakkesiderne, som ikke giver Sydtysklands vinbjergerne noget efter. Der fandtes indtil fem stejle terrasser oven over hinanden kronet af ganske smalle agre. Endnu er middelalderens jordbrug kun lidt kendt her i landet. Men når man taler om den »mørke middelalder«, skyldes mørket som bekendt ikke, at middelalderens mennesker var udygtige, uvidende og uintelligente. Mørket skyldes *vor* uvidenhed. Og hvor kilderne til dagliglivet mangler, kan man desto lettere digte. Historikeren Johannes Steenstrup offentliggjorde i »Danmarks Riges Historie« et kort over »en dansk Landsby på Fællesskabstiden« visende dens jordfordeling på Valdemarstiden o. 1200. Men kortet bygger væsentlig på oplysninger fra den store matrikels tid over fire hundrede år senere, og det var for øvrigt ganske fortegnet i sine forhold. Når det går sådan med fagmanden, hvordan da med dem, der populariserer? Kortet blev ganske vist omtegnet i 1940erne, hvorved forholdet mellem agre og huse blev noget bedre. Men det anvendes, så vidt det vides, stadigvæk i gymnasiets historieundervisning. Selv Erik Arup, der ellers kritiserede sine forgængere på mange punkter, optog kortet i sin Danmarkshistorie – som om den historiske kildekritik standsede der, hvor de politiske og finansielle begivenheder hørte op.

Er det da således, at vi alle for at bruge Hugo Matthiessens vending let omskrevet, er blevet magtstjålet af bonderomantikken og lagt i lænker, som vi ikke kan bryde, og har fået lammet en god del af den fremdrift, som ellers er os egen?

Som historiker må man stille sig dette samvittighedsspørgsmål. Og nærværende forfatter ved sig ikke ganske fri for en bonderomantik, som havde sit formål i de særlige forhold på landet under krigen. Men i de sidste femten-tyve år er der sket en besindelse. En række historikere har gennem dybtgående undersøgelser søgt at befri fortidens bønder fra det uvirkelige, romantiske skær, der uden deres egen skyld var kommet til at hvile over dem. Udgivelsen af en række gamle tingbøger fra Christian den Fjerdes tid (Sokkelund, Herlufsholm, Aasum og Skads Herreder) har bragt os fortidens bønder nær ind på livet og vist, at de i mangt og meget til forveksling lignede borgerne i byerne i lyst og nød, i overbærenhed og i misundelse, i ærlighed og i gemenhed, kort sagt mennesker, som kommer os ved. Dr. Skrubbeltrang har lært os de fattige indsidderes kår at kende. Georg Hansen har realistisk skildret moralens dårlige og gode sider – her kunne man fra en lidt senere tid supplere med en kølig og nøgtern skildring af klasseprægede ægteskaber på Sjælland i Nationalmuseets årsskrift »Budstikken«, 1958. Saneringsundersøgelserne i København har allerede vist, at almuekunsten i byen og på landet lignede hinanden langt mere, end man skulle vente. Fogedgården i Tisvilde rummede vægmalerier, der i kvalitet svarede til borgerhjem i København. Og mange af bøndernes møbler var fremstillet i landets købstæder. Har bonden været overromantisert, så har man til gengæld beskæftiget sig alt for lidt med det jævne borgerskabs liv i vore købstæder, men det er en anden historie.

Det er imidlertid ikke blot i Danmark, man har plejet en overdreven bonderomantik. Det gælder i høj grad de stater, der blev befriede efter den første verdenskrig, at de i forståelig selvhævdelse kastede sig over det, som forekom dem at være deres egentlige nationale arv: Bondekulturen. Det bør ikke bebrejdes nogen, at man søger at udrede den del af historien, som vedrører 80-90 pct. af befolkningen – eller mere – i fortiden. Men det er ikke gjort med at holde liv i de gamle folkedragter, som for øvrigt også i vid udstrækning har været underkastet modens luner. Turismen kræver imidlertid »folkeliv« af en art, som ikke mere er nogen rigtig levende bestanddel af vor tids kultur. Disse ting hører til det moderne samfunds »ritualer« ligesom præstekjolen og de gammeltdags bønner i kirkerne. I Norge har Marta Hoffmann for nylig sat et stort spørgsmålstegn ved, om de berømte norske billedvævninger er fremstillet på landet i middelalderen, eller om de måske snarere er vævet

af professionelle flamskvævere i købstæderne og derfra er vandret ud til bønderne.

Man kan ikke helt frigøre sig fra den tanke, at just lande, der i modsætning til f. eks. Frankrig ikke har været arnesteder for den højeste kultur i fortiden, søger at stimulere selvfølelsen ved en fiktion om en urgammel, national kultur: Den »hellige« gamle bondekultur.

Politiken 21. 10. 1959.

Litteratur

Den gamla bondekulturens upplösning, foredrag och diskussioner vid 14. nordiska folkklivs- och folkminnesforskaarmötet i Åbo 1959.

Søren August Fjelstrup til Sindinggaard, biografiske optegnelser samlet af Aug. Fjelstrup, Aarhus 1904.

Hoffmann, Marta 1958: *En gruppe vevstoler på vestlandet*. Norsk folkemuseum. Oslo.

Jensen, Sigurd 1950: *Fra patriarkalisme til pengeøkonomi*. København.

Malinowski, B. 1945: *The Dynamics of Cultural Change*. New Haven.

Matthiessen, Hugo 1939: *Den sorte Jyde*. København.

Steensberg, Axel 1959: *Bønder*. København.

Liv og død

Livets begyndelse

Fe blev født om natten den 17. marts. Hun er den første tilkommer i sin mors slægt i 25 år.